

УДК 155.413

С. В. Крутько, М. А. Крюкова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретико-методологічний аналіз проблеми становлення і структури життєвих стратегій особистості.

Ключові слова: життєві плани, життєві перспективи, життєві стратегії особистості.

Життєвий шлях багатовимірний і завжди є результатом зчеплення безлічі неповторних рис вдачі і обставин. Для побудови логіки даної статті концептуально важливим є той факт, що жодна життєва подія або прояв не може бути проаналізованим без співвідношення їх з віком індивіда на момент здійснення цієї події, його груповою приналежністю, історичною епохою і календарною датою події, особистісним смислом цієї події для суб'єкта.

Життєву лінію багато в чому визначає ступінь особистісної зрілості — здатності суб'єкта протистояти небажаним компромісам, що можуть виникати при вирішенні суперечностей життя, а ступінь особистісної зрілості, на думку Л. І. Анциферової, залежить від способу життя, який визначається нею як стала, типова для конкретних соціальних відносин форма індивідуальної і групової життєдіяльності, що характеризує спілкування, поведінку і склад мислення. Охоплюючи сфери дозвілля, спілкування, виробничих відносин, спосіб життя визначає розвиток особистості не безпосередньо, а опосередковано, через психологічний стиль життя індивіда, який є основним механізмом соціальної життєдіяльності людини. При цьому Л. І. Анциферова підкреслює, що психологічні механізми, життєві стратегії і тактики не є іманентно властивими людині. Вони формуються, складаються і закріплюються в процесі індивідуальної життєдіяльності, яка є індивідуальною формою реалізації способу життя людей в конкретних умовах.

Особливим регулятором, що допомагає людині організувати своє життя, не відступаючи від сформованих цінностей, може виступати смисл життя, який, на думку К. О. Абульханової-Славської і є регуляцією ходу життя, що індивідуально виявляється відповідно до цінностей і індивідуальної спрямованості даної особистості [1].

Ось чому в контексті актуальності даної проблеми абсолютно по-новому звучить ідея С. Л. Рубінштейна про те, що життя людини може протікати і як стихійний, і як свідомий, творчо спрямований процес, а чинником піднесення людини може бути тільки розумна організація життя. Життя, побудоване на доцільних підставах, створює передумови якнайповнішого

розкриття і реалізації людського потенціалу. Наявність активної життєвої позиції, побудова життєвих планів є невід'ємною умовою саморозвитку людини як особистості, показником повноти і соціальної значущості її індивідуального життя.

Фактично С. Л. Рубінштейн поставив у психології проблему життєтворчості. Багато дослідників (К. О. Абульханова-Славська, Л. В. Сохань і ін.) найбільш значним внеском С. Л. Рубінштейна в розвиток теорії життєтворчості вважають розуміння ним особистості як суб'єкта, що активно творить своє власне життя. Тільки особистість як суб'єкт життя володіє свободою вибору. Індивідуальний стиль життя складається лише тоді, коли рівень розвитку соціально-психологічної структури особистості дозволяє стати саморегулюючою системою. Вищий рівень такого саморегулювання життєдіяльності особистості обумовлений реальними соціальними умовами життя і соціально-психологічною зрілістю самої особистості (рівнем її знань, чіткістю світоглядних установок, ступенем активності і т. д.) і досягається тільки на основі тих, що розробляються нею життєвих програм і життєвих планів.

Як відомо, класичне поняття «стратегії» розроблене в психології К. О. Абульхановою-Славською і підкреслює врегульованість діяльності в протилежність стихійному, емпірично випадковому способу активності і її реалізації. Воно включає і моменти прогнозуючого розвитку подій, особливостей, резервів, ресурсів, і істотну логіку дії суб'єкта, яка є оптимальною і для нього, і для результативності діяльності.

За визначенням К. О. Абульханової-Славської, стратегія — це спосіб вирішення життєвих суперечностей (конструктивний, сміливий, пасивний), що характеризує соціально-психологічну і особистісну зрілість людини. Остання виявляється в умінні поєднувати свої індивідуальні особливості, статусні, вікові можливості, власні домагання з вимогами суспільства, оточуючих. Таку здатність здійснювати це з'єднання К. О. Абульханова-Славська і визначила як життєву стратегію [1]. Вона виділила три основні ознаки життєвої стратегії: вибір способу життя, вирішення суперечності «хочу—маю» і створення умов для самореалізації, творчий пошук. На її думку, особистість можна назвати зрілою, якщо вона здатна встановлювати свій «поріг» задоволеності матеріальними потребами і починає розглядати їх як одну з умов життя, спрямовуючи свої життєві сили на інші цілі [1].

Українські учені узагальнено трактують життєву стратегію як сукупність планів і програм особистості, сформованих на основі її уявлень про своє минуле, сьогодення, майбутнє, про саму себе і відповідних потреб, життєвих цілей і прогнозів (В. О. Роменець Л. В. Сохань Т. С. Яценко та ін.), як модель життя особистості, можливість її побудови з урахуванням цілей, а також її співвідношення з суспільними цілями і можливостями їх здійснення (І. А. Підласа) [8].

На думку Л. В. Сохань, О. І. Головахи, Р. А. Ануфриєва, О. М. Балакиревої, В. В. Очеретяного, стратегія життя передбачає, перш за все, вибір основного внутрішнього напрямку, способу життя, визначення головних

життєвих цілей і етапів їх досягнення і, крім того, вирішення суперечностей існування, які виникають в процесі здійснення ідеального плану життя, досягнення особистістю своїх цілей і реалізації планів [цит. за 9].

Основними характеристиками життєвої стратегії людини є ухвалення відповідальності за своє життя, усвідомлення життя, наявність збудованої системи цінностей і життєвих цілей. Результати дослідження показали, що наявність цілей в житті, побудованих на основі системи цінностей і відносин людини, ухвалення відповідальності за здійснення цих цілей і процес життя значно впливають на задоволеність життям і психічне здоров'я людини.

Важливе місце у вирішенні досліджуваної проблеми життєвих стратегій людини займає смислова регуляція її життєдіяльності.

Одним з найбільш перспективних напрямів є розгляд смислової регуляції побудови життєвих перспектив з позицій діяльностного підходу О. М. Леонтьєва. У руслі даного підходу одиницею аналізу особистості слід вважати її динамічні смислові системи, а смислова регуляція особистості представляється як багатоступінчатий процес конструювання, вибудовування особистістю індивідуальних цінностей і смислів, що виявляються як побудова її життєвих перспектив [7].

Описуючи механізми виникнення смислу в процесі формування життєвих перспектив, О. М. Леонтьєв відзначає, що психічна діяльність опосередкована віддзеркаленням властивостей дійсності, які визначають життя. Об'єктивне відношення цих властивостей, що визначає діяльність суб'єкта і що разом з тим виникає в ній, і є відношення смислу.

Життєві цілі і систему цінностей, на основі якої формуються ці цілі, можна віднести до якісних характеристик життєвої стратегії, оскільки вони відображають її зміст — те, до чого прагне людина. До кількісних характеристик життєвої стратегії ми відносимо рівень відповідальності і свідомості життя, оскільки вони можуть робити вплив на задоволеність людини життям.

У зв'язку з цим деякі автори справедливо зв'язують поняття життєвого шляху, життєвої стратегії і самовизначення особистості.

Структура суб'єктивної картини життєвого шляху, на наш погляд, включає два аспекти.

Перший, темпоральний, відображає вивчення суб'єктивної картини з погляду суб'єктивного сприйняття особистістю часу власного життя, під яким розуміється система уявлень людини про власне минуле, сьогодення і майбутнє (В. І. Ковальов, Н. М. Палагіна та ін.). Даний підхід оцінює важливість часу життя як окремої суті, дозволяє виділити його індивідуальну своєрідність і роль у житті окремого індивіда.

Другий, ціннісно-цільовий, аспект в дослідженні суб'єктивної картини життєвого шляху виділяє причинно-наслідковий компонент (О. І. Головаха, О. О. Кроник, Л. В. Сохань, І. Я. Середницька). Даний підхід виявляє конкретні життєві події, що наповняють образ минулого, сьогодення, майбутнього і дозволяє фіксувати причинно-наслідкові і цільові зв'язки між подіями.

Передумови реалізації життєвих стратегій і перспектив пов'язані із здібністю особи до саморегуляції: висунення цілей, уявлень про шляхи і способи їх досягнень, готовність до виконання програм дій і реалізації власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, по яких здійснюється контроль і оцінка результатів.

Якщо вибудовування життєвих стратегій припускає певний рівень самостійного знаходження необхідних засобів, зважене ухвалення рішень, послідовне їх виконання, адекватну і самокритичну оцінку результату виконання, тобто факт оволодіння своїми суб'єктивними механізмами, то ми можемо говорити про те, що життєва стратегія припускає певний рівень психологічної зрілості і є новоутворенням юності і подальших акмеологічних періодів онтогенезу [6].

Тому для тоншої диференціації понять «життєві стратегії» і «життєві перспективи» ми спираємося на принцип розвитку психіки в онтогенезі, що припускає поступальне дозрівання особистості, якісний перехід від одного етапу онтогенезу до іншого. На наш погляд, для характеристики дорослої зрілої особистості найбільш відповідним буде термін «життєві стратегії» — в психології поняття стратегії життя розглядається в рамках загальної теорії особи, без акценту на вікових особливостях.

Важливим критерієм зрілості побудови життєвих планів і стратегічних напрямів свого майбутнього, на думку О. Г. Асмолова, є здійснення вільного особистісного вибору [3]. Дійсно, тільки досягнувши рівня зрілої суб'єктності, людина може рефлексувати з приводу розвитку свого майбутнього і лише зрілий суб'єкт може узяти на себе відповідальність за планування майбутнього життя.

Особистість здійснює свої життєві плани, життєві перспективи на основі розвиненої самосвідомості. Життєва перспектива і життєві плани особистості по суті своїй — спосіб свідомої організації і реалізації життєдіяльності індивіда, спосіб самореалізації особистості. У життєвих перспективах враховуються конкретні об'єктивні умови і суб'єктивні можливості особистості, намічається термін реалізації поставлених цілей. Вони є засобами досягнення життєвих цілей, а ті, у свою чергу, є наочним виразом найбільш загальних ціннісних орієнтацій особистості, які цілеспрямовують та цілеорганізують весь життєвий процес людини. На наш погляд, найважливішими показниками сформованих життєвих перспектив як показників розвиненої самосвідомості є симптомокомплекс свідомості життя, саморегуляції, ступені задоволеності самореалізацією.

З погляду дієвого підходу життєві перспективи і плани розрізняються як кінцеві і проміжні події певного етапу життя. Перспективи — масштабніші і декілька менш хронологічні, ніж плани.

У зв'язку з цим в емпіричних дослідженнях як життєві плани, як правило, розглядаються конкретні події (вступ до ВНЗ, укладення шлюбу і т. д.), а як життєві перспективи — деякі достатньо абстрактні орієнтири (хороша робота, щасливе сімейне життя і т. д.).

Низка авторів (І. С. Кон, Г. Ю. Мустафаєв і ін.), оперуючи поняттям «життєві плани», розглядають їх як наявність не тільки цілей на майбут-

не, але і реальних способів досягнення таких цілей з урахуванням особистісних особливостей, суспільних вимог і обставин і розділяють життєві плани на ситуативні, направлені на досягнення найближчої мети, і корінні, такі, що відображають загальну, стрижньову мету.

О. І. Головаха основну відмінність поняття «життєві перспективи» від схожих термінологій бачить в тому, що життєва перспектива — це узгодження планованого і очікуваного, вона виникає тільки тоді, коли предметом роздумів стає і кінцевий результат, і ті об'єктивні або суб'єктивні ресурси, які людині для цього необхідні. Виникаючи в результаті узагальнення, інтеграції та ієрархізації мотивів особистості і укрупнення цілей, життєві перспективи, з іншого боку, забезпечують конкретизацію і диференціацію цих цілей і мотивів [4].

У ряді теоретико-емпіричних досліджень виділяються найважливіші особливості життєвих перспектив, що є показником етапів сходження суб'єкта від одного рівня розвитку і функціонування до іншого. По-перше, це їх спрямованість на вдосконалення суб'єкта. Життєві перспективи приймаються самим суб'єктом і ради нього самого, його інтересів, тому він прагне підпорядкувати цим перспективам всі свої здібності, волю, засоби і можливості, щоб забезпечити їх реалізацію. По-друге, тотожність життєвих перспектив продуктам інтелектуальної діяльності людей, уявним моделям майбутніх процесів. Як указує Н. О. Шлапак, саме в життєвих перспективах виражається активність віддзеркалення людиною об'єктивної реальності: вони володіють мобілізуючою, організуючою властивістю і тому є ідеальним засобом перетворення можливості в дійсність. За допомогою ідеальних моделей суб'єкт досліджує такі ситуації, які або не існують насправді, або поки не доступні для перевірки. На відміну від інших життєві перспективи спрямовані, перш за все, на самого суб'єкта, на вдосконалення його життя [11].

Тому основною функцією життєвих перспектив є формування ставлення людини до майбутнього. У плануванні перспективи відбивається суб'єктивне активно-творче ставлення до майбутнього. Життєва перспектива — це внутрішньо усвідомлена система відносин до суспільства, до інших людей, до самого себе.

Таким чином, ми бачимо, що в науці встановився певний рівень розуміння неоднозначності даної проблеми. Необхідність осмислення значущості контролю, проектування і коректування свого майбутнього поступово набувала вікових аспектів, які так чи інакше зв'язувалися різними авторами з проблемою розвитку життєвих перспектив. Найчастіше це був підлітковий період. На наш погляд, незаслужено мала увага в дослідницьких програмах даного напряму приділяється періоду пізньої юності.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. — М., 1980.

3. Асмолов А. Г. XXI век: психология и век психологии / А. Г. Асмолов // Здравый смысл и достоинства в школе. — М., 1998.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. — К.: Наукова думка, 1988. — С.15–43.
5. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — С. 256–269.
6. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1978 г. — 367 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. — М., 1996.
8. Підласа І. А. Життєва ситуація особистості та життєва проблема / І. А. Підласа // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2002. — Вип. 22. — С.282–289.
9. Середницька І. Я. До проблеми самовизначення особистості / І. Я. Середницька // Наука і освіта. — 2006. — № 5–6. — С. 93–95.
10. Середницька І. Я. Взаємозв'язок між проблемами майбутнього та Я-концепцією в юнацькому віці особистості / І. Я. Середницька // Наука і освіта. — 2006. — № 5–6. — С. 95–97.
11. Шлапак Н. А. Категория «жизненные планы» / Н. А. Шлапак // Философские науки. — 1974. — № 5. — С.139–142.

С. В. Крутько, М. А. Крюкова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННЫХ СТРАТЕГИЙ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье представлен теоретико-методологический анализ проблемы становления и структуры жизненных стратегий личности.

Ключевые слова: жизненные планы, жизненные перспективы, жизненные стратегии личности.

S. V. Krut'ko, M. A. Kryukova

Odesa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VITAL STRATEGIES OF PERSONALITY

Summary

The теоретико-методологический analysis of problem of becoming and structure of vital strategies of personality is presented in the article.

Key words: vital plans, vital prospects, vital strategies of personality.